

Teodor Münz

According to the realistic theory of truth which teaches that truth is agreement between thinking and reality, the subject in truth appears as thinking directly towards the object and grasps it in its original form, whilst in error, he is under his own specificity and remains reserved in his own self. According to the author, the thinking of the subject is always specific, because it is dependent upon the specificity of his sensory experience. Hence, truth is complete agreement between thinking and experience only, while it grasps reality but to a greater or lesser degree. The magnitude of this grasping, that is, perfection of the reflection of reality in it, depends upon the level of experience which deepens qualitatively as well as quantitatively in the course of the history of scientific knowledge and this along with scientific practice by which it is acquired. As a matter of fact, practice and experience, their penetration into reality, condition the verifying possibilities of every epoch and are capable to rid hypothesis of its subjectivity to a limited extent only. Neither is logical consistency of hypothesis with actual true notions of other scientific branches, capable completely to desubjectivize it. Hypothesis is therefore, desubjectivized only partially. The remainder is, however, latent, momentarily unseen and hence, hypothesis is declared as theory congruent with reality. By and by however, as the verifying means become perfected, it turns into error which reveals — again, only partially — its latent subjectivity and shows that truth had not agreed with reality but with experience only. Truth, therefore, does not stand beside error, but turns into error. Error — but not every one — is disclosed, unmasked truth, whose subjectivity has become actual. Truth is potential error.

Every truth is thus relative only and not absolute. Since it has to be explained in conditions from which it has sprung, it is simultaneously concrete. When accepted universally, it is termed objective. But because of the fact that relative truths reflect objective reality, as a rule, more and more faithfully, as manifested in the spreading of their sphere of adequacy, the measure of their relativity diminishes and they participate in a steadily increasing degree in ideal absolute truth. In this manner, scientific perception becomes constantly perfected.

KAUZALITA A PROTIREČENIE

JOZEF COUFAL

Táto stať nadväzuje na autorov článok, ktorý bol uverejnený pod názvom *Poznámky k výstavbe pojmu kauzality* v časopise *Otázky marxistickej filozofie* (1964), č. 5, ale možno ju poňmať i samostatne. V minuloročnom článku dochádza autor na základe rozboru tradičného pojmu kauzality k záveru, že prekonanie paradoxov tohto pojmu predpokladá použitie iného logického pravidla jeho výstavby. Stať je pokusom o taký postup. Má dve hlavné časti, ktoré sú v nadviazaní na prvý článok označené ako III a IV. V prvej časti sa autor pokúša o výklad niektorých ťažkostí použitia iného pravidla a o jeho formuláciu, v druhej o vlastné použitie tohto pravidla. Z dôvodov návaznosti a stručnosti sa problematika rozoberá iba v smeroch prvého článku. Autor sa preto odvoláva na niektoré jeho paragrafy a nenárokuje si vytvorenie nejakej ucelenej koncepcie kauzality.

a) Niektoré problémy jeho použitia

Hlavná ťažkosť spočíva v zaužívanosti pôvodného pravidla. Použit iné pravidlo znamená zbaviť sa determinujúceho vplyvu pôvodného pravidla myslenia. Zatiaľ však väčšina našich poznatkov, životných skúseností a úspechov sa dosahovala a spracúvala jeho prostredníctvom. Zotrvačnosť zaužívaného spôsobu myslenia je takej povahy, že sa pokus o jeho zmenu podobá pokusu o „preskočenie seba samého“; *myslenie, a to vždy určité myslenie, i so svojimi prípadnými nedokonalosťami, je neoddeliteľnou zložkou človeka.*

Na znázornenie tejto situácie používame nasledujúcu úvahu:

Predpokladajme existenciu bytostí, ktoré myslia podľa iného pravidla ako my. Ich myslenie je im práve také zaužívané, samozrejmé, „neodmysliteľné“ ako naše nám. Ich myslenie nám a naše im pripadá navzájom nepochopiteľné. O tých istých veciach vypovedáme rôzne, presvedčení, že tí druhí sa dopúšťajú omylov, chýb. Slovom, nemožno odmyslieť od vlastného myslenia. Prvým predpokladom dorozumenia je zrieknutie sa neodôvodneného predsudku, ilúzie, že naše myslenie je jediné možné a správne. (Nehovoríme tu o tom, že rôzne myslenie by ovplyvnilo i iné, napr. emocionálne vzťahy.) Tým však ešte nie je tento v podstate teoretický spor rozhodnutý. Zbaviť sa danej ilúzie neznamená len prosto uznať, tolerovať vzájomne rôzne spôsoby myslenia. Dôkazom oprávnenosti každého z nich by — okrem koniec koncov praktických výsledkov ich prostredníctvom dosiahnutých — bolo nejaké transformačné pravidlo, ktorým by bolo možné z *obidvoch strán logicky správne* previesť jeden spôsob myslenia na druhý. Zároveň by podobné pravidlo — popri opäť praktických výsledkoch — umožnilo určiť: a) ktorý zo spôsobov myslenia vyjadruje realitu adekvátnejšie, v prípade, že by obsahovalo v jednom smere zjednodušujúcu podmienku, za ktorej sa jeden spôsob stáva druhým; b) v prípade, že by nešlo o zjednodušujúcu podmienku vzhľadom na jeden zo spôsobov myslenia, bolo by možné označiť oba spôsoby za noeticky rovnocenné.

Reálna situácia je však komplikovanejšia, ťažšia, pretože nie je k dispozícii iný zaužívaný spôsob myslenia ako ten, ktorým disponujeme. Preto jediným mostom, *cestou k inému mysleniu môže byť len naše myslenie.*

Zaužívané pravidlo bolo možné — v predchádzajúcej časti — analyzovať, abstrahovať z pojmov, ktoré ním boli vytvorené, alebo ktoré sa vytvárali spolu s ním, a preto ho obsahujú. V spätnom použití odvodeného pravidla na pojem kauzality bolo možné reprodukovat tento pojem v akejsi očistenej podobe, zbavený nesystémových prvkov. Inými slovami: pokúsili sme sa ponechať mu — z hľadiska jednotlivých iných pojmov — také vlastnosti, ktoré mu dovoľuje, a zbaviť ho takých vlastností, ktoré mu zakazuje mať pojem abstraktnej totožnosti. Nenamýšľame si pritom, že sme tak spravili dosť dôkladne.

Nasledujúci postup musí byť iný, pretože nemyslíme bežne pojmami spracovávanými nejakým iným pravidlom, a preto ho z nich ani nemôžeme abstrahovať. Jediným východiskom nášho postupu môže byť len samo pôvodné pravidlo.

Iné pravidlo nemôže byť vytvorené nezávisle od pôvodného, ale ani v závislosti od neho. Nezávisle od neho nemôže vzniknúť preto, že pokiaľ nie je iné pravidlo, nemožno ním myslieť, možno myslieť len jestvujúcim. V závislosti od neho nemôže vzniknúť preto, že má byť iným základným pravidlom, určujúcim iný spôsob myslenia.

Preto môže vzniknúť a vzniká iné pravidlo ako *negácia*, poprenie pôvodného pravidla.

b) Iné základné pravidlo

Tak môžeme v Hegelovej „filozofii identity“ čítať nasledujúce myšlienky: „Všetko je totožné so sebou; $A=A$; a negatívne: A nemôže byť zároveň A a nie A Keď sa tvrdí, že túto zásadu nemožno dokázať, no že každé vedomie podľa nej postupuje a — ako učí skúsenosť — len čo sa o nej dozvie, hneď s ňou súhlasí, treba proti tejto domnelej školskej skúsenosti postaviť všeobecnú skúsenosť, že podľa tohto zákona nemyslí, nepredstavuje si atď. nijaké vedomie, ani podľa neho nehovorí a že podľa neho nič neexistuje, nech je to čokoľvek ... Identita je síce niečím negatívnym, no nie abstraktným, prázdny nič vôbec, ale je negáciou bytia a jeho určení. Ako taká je však zároveň vzťahom, a to negatívnym vzťahom k sebe, čiže je rozdielna od seba samej.¹

Vidíme, že tento pojem totožnosti je iný, je negáciou, poprením pôvodného pojmu. Pôvodná sebatotožnosť totožnosti a rozdielu každého osobitne a ich rozdiel jedného vzhľadom na druhé je nahradená, poprená totožnosťou rozdielu a rozdielom totožnosti. Tento iný pojem totožnosti oceňuje i V. I. Lenin. Okrem iných podobných si vo *Filozofických zošitoch* vypisuje Hegelovu myšlienku: „Tím, že trvajú na této *nehybne* identitě, jež má svůj protiklad v rozdílnosti, nevidí, že ji tím činí *jednostrannou* určeností, jež jako taková postrádá pravdy,“ a poznamenáva na okraj: „NB Termíny jsou podtrženy mnou.“²

Hegel popiera abstraktnú totožnosť tvrdením o jej prázdnote, bezobsažnosti. Avšak taká negácia sama vyplýva z pojmu abstraktnej totožnosti. Jednoznačne odmietavý postoj k nemu je sám jednostranný, skresľuje vlastný proces vzniku iného pravidla, robí ho ľubovoľným, špekulatívnym. Je dôležité si uvedomiť, že len v závislosti od existujúceho spôsobu myslenia je možné uskutočniť jeho negáciu. Táto negácia má preto dvojakú povahu: je určená pravidlom totožnosti ako prosté poprenie, nemôže sa uskutočniť nezávisle od neho; avšak zároveň ním ako jeho negácia nemôže byť určená, musí byť negáciou iného typu, nevyplývajúcou z tohto pravidla, ale z iného, pretože je negáciou pôvodného. Ako sme uvádzali (pozri III a), pochopenie dvoch rôznych spôsobov myslenia je možné nájdením ich transformačného pravidla. Zistenie dvojakej povahy negácie je významné — ako uvidíme nižšie — pre jeho formuláciu. Pochopenie špecifika každého zo spôsobov myslenia nespočíva v prostom odmietnutí ani uznaní, ale v možnosti prevedenia jedného na druhý postupom zodpovedajúcim každému z nich. Sama skutočnosť, že sa môže myslieť a myslí pojem totožnosti dvojakým

¹ Pozri G. W. F. Hegel, *Logika*, SAV, Bratislava 1961, 157–159.

² V. I. Lenin, *Filozofické sešity*, Praha 1953, 106.

spôsobom svedčí o tom, že v pozadí jeho novej interpretácie musí byť nejaký ďalší pojem.³

Ako hovorí Hegel, možno pravidlo totožnosti vyjadriť negatívne: A nemôže byť zároveň A a nie A. To znamená, že pravidlo totožnosti obsahuje, že z neho vyplýva zákaz protirečenia: nemožno jednému predmetu prisudzovať dve navzájom protirečivé vlastnosti. Pojem rozdielu v totožnosti však práve tento zákaz protirečenia (zásadu neprotirečenia) „porušuje“. V pozadí takej interpretácie pojmu totožnosti musí byť pojem, ktorý dovoľuje, či lepšie prikazuje ponímanie každého javu v jeho protirečivosti, v jednote, totožnosti protikladov. Takým pojmom — pravidlom je *pojem protirečenia*.

Vzťah totožnosti a protirečenia je v každom z týchto dvoch prístupov práve opačný. V prvom myslíme protirečenie pojmom (abstraktnej) totožnosti ako porušenie zákazu protirečenia; v druhom pojem (rozdielnej, konkrétnej) totožnosti pojmom protirečenia ako dodržanie pravidla protirečenia. Tým je udaný i rôzny myšlienkový postup.

Protirečenie je negáciou zákazu protirečenia a môže sa zdať jeho porušením, pokiaľ posudzujeme pojem totožnosti ako základné pravidlo. Pretože však protirečenie ako negácia pôvodného pravidla sa stáva samo pravidlom, nemôže byť považované za porušenie pôvodného. Vymyká sa totiž z rámca jeho platnosti, neplatí preň pôvodné pravidlo. Práve tak však nemožno kvalifikovať zákaz protirečenia ako porušenie pravidla protirečenia. *Protirečenie už nemôže byť považované za porušenie pravidla (totožnosti), ale samo sa stáva pravidlom pre ponímanie totožnosti, novou kvalitou.* Porušenie protirečenia nie je tým istým postupom ako dodržanie zákazu protirečenia, pretože sa už pohybuje v inej logike, v ktorej hrá protirečenie celkom inú úlohu. Porušenie protirečenia nie je návratom k pôvodnému dodržaniu zákazu protirečenia, nie je redukciou jednej logiky na druhú, ale znamená tu niečo iné. Práve tak ako porušenie zákazu protirečenia nie je prechodom do inej logiky.

Zamieňanie tejto okolnosti umožňuje vzájomné osočovanie zástancov logiky, v ktorej platí zákaz protirečenia, so stúpenkami logiky, v ktorej sa uplatňuje pravidlo protirečenia. Prví vyčítajú druhým, že sa dopúšťajú logických chýb, že nedodržujú princíp totožnosti, že povyšujú logickú chybu na pravidlo myslenia, že sa mylne nazdávajú, že vyjadrujú nejakú vyššiu zásadu myslenia a pod. Druhí vyčítajú prvým, že redukujú protirečenie na porušenie zákazu protirečenia, jednu logiku na druhú, ktorú považujú za jedinou možnú atď.

Domnievame sa, že obidve logiky sú oprávnené (hoci logika protirečenia nemôže byť ani zďaleka taká rozpracovaná) a analýza ich vzťahu nemôže spočívať na nejakom apriórnom prístupe z jednej či z druhej strany, ale na konkrétnom vyvedení a porovnaní ich dôsledkov v riešení jednotlivých problémov. Prostredníctvom pojmu totožnosti aj pojmu protirečenia môžeme operovať všetkými pojmi. V tom spočíva ich všeobecnosť. Operácie i ich výsledky však budú

³ Analogická okolnosť — hoci v inej rovine — sa spomínala v predchádzajúcej časti (pozri II 1e) v súvislosti s možnosťami rôznych interpretácií pojmu rozdielu a vzťahu. Zistili sme, že sa tieto pojmy, ich obsah, špecifikujú pojmom totožnosti ako základným pravidlom. Rozhodujúci význam tu mal potom obsah pojmu totožnosti.

v každom z prípadov iné, špecifické, viac či menej adekvátne, navzájom porovnateľné, avšak neredukovateľné. Ak sa pritom dopustíme logických chýb, musíme ich zistiť, hodnotiť a opraviť iba z hľadiska toho pravidla, ktorým sa tieto operácie uskutočňovali. Porušenie pravidla protirečenia je logickou chybou, porušením protirečenia iba v systéme myslenia, ktorého základným pravidlom je pojem protirečenia. A naopak: protirečenie je logickou chybou, porušením zákazu protirečenia v systéme myslenia, ktorého základným pravidlom je pojem totožnosti. Podľa toho *nie je nejaké jediné možné a správne myslenie vôbec ani jediné možné pravidlo, ktoré je jeho kritériom.*

Z toho vyplýva — podľa nášho názoru — všeobecnejšie a konkrétnejšie kritérium správneho myslenia: *kritériom správneho myslenia je zásada jednoty systému* (pozri I. f). Správne myslenie ju uplatňuje; chyby v myslení sú jej porušením.

Zavedenie zásady jednoty systému ako všeobecnejšieho a konkrétnejšieho kritéria správneho myslenia je spojené s existenciou dvoch rôznych pravidiel. Keby jestvovalo iba jedno základné pravidlo, stačilo by samo byť kritériom správnosti myslenia. Keby napr. jestvovalo iba pravidlo totožnosti, bolo by každé protirečenie⁴ jeho porušením. Ak jestvuje i pravidlo protirečenia, nemusia byť chyby v myšlienkovom postupe iba protirečenia vzniklé porušením pravidla totožnosti. Niekedy si môže povaha problému — ktorý je vcelku neriešiteľný pravidlom totožnosti — v postupe jeho riešenia či výkladu vynútiť použitie pravidla protirečenia. Tento postup síce nie je porušením pravidla totožnosti, ale je porušením jednoty systému. Napr. keď povieme, že príčina predchádza a vyvoláva účinok,⁵ porušujeme pravidlo totožnosti (pozri II 2 b) a zároveň zásadu jednoty systému, pretože sa čas a kauzalita v danom systéme vylučujú. Keď sa potom popri uvedenej charakteristike (príčina je jav, ktorý predchádza a vyvoláva iný jav — účinok) tvrdí, že „spojenie príčiny a účinku má charakter vzájomného pôsobenia... Vzájomné pôsobenie vystupuje ako vnútorná príčina (causa sui — príčina seba samého),“⁶ t. j. príčina je (sama sebe) účinkom, ide o použitie iného pravidla, pravidla protirečenia. Nejde tu o porušenie pravidla totožnosti, pretože ide o iné pravidlo, ktoré také ponímanie kauzality dovoľuje, ale o porušenie zásady jednoty systému, pretože ide o spracovanie jedného pojmu dvoma rôznymi pravidlami. V takom výklade nie je jasné, o aký pojem ide; výklad je neurčitý, nekonkrétny, logicky nesprávny. V takom postupe získava pojem mnohoznačný obsah, hranice jeho použiteľnosti sú neurčité, znemožňuje sa hľadanie a stanovenie ciest jeho vývinu.

Otázka jednoty systému je spojená s otázkou vzťahu rôznych systémov, ich špecifčnosti. Pochopenie vzťahu rôznych systémov predpokladá objavenie ich transformačného pravidla. Uvádzali sme už v tejto kapitole, že iné pravidlo vzniká ako negácia dvojakej povahy. Rozbor vzniku iného pravidla je základom

⁴ V slovenskom jazyku nemáme osobitné termíny pre označenie protirečenia ako porušenia pravidla totožnosti a protirečenia ako pravidla. Protirečenie-pravidlo sa preto vyjadruje obvyklé výrazom „dialektické protirečenie“.

⁵ *Základy marxistickej filozofie*, Bratislava 1959, 192.

⁶ Tamže, 198.

pre formuláciu transformačného pravidla, ktoré musí potom obsahovať: negáciu zákazu protirečenia (totožnosti) a negáciu protirečenia, čiže protirečenie — pretože ide o negáciu totožnosti — a zákaz protirečenia (totožnosť) — pretože sa negácia pravidla totožnosti uskutočňuje i ním samým.

Protirečenie a totožnosť sú pravidlá, z ktorých každé určuje sebe zodpovedajúci spôsob poprenia, pojem negácie. Totožnosť určuje neprotirečivý pojem negácie, negáciu ako prosté poprenie. Protirečenie určuje protirečivý pojem negácie, negáciu ako poprenie a zároveň zachovanie. To znamená, že systém pravidla totožnosti môžeme previesť na systém, ktorého pravidlom je pojem protirečenia, tak, že abstraktnú totožnosť negujeme spôsobom zodpovedajúcim pojmu protirečenia, či jednoducho pojmom protirečenia. Táto negácia je potom protirečenie: poprenie a zachovanie totožnosti ako protirečenia v podobe rozdielnej totožnosti. Naopak, systém pravidla protirečenia prevedieme na systém pravidla totožnosti, keď protirečenie negujeme pojmom abstraktnej totožnosti. Táto forma negácie je neprotirečivá: je zákazom protirečenia, zavedením abstraktnej totožnosti.

Transformačné pravidlo by teda bolo možné — zatiaľ bez porovnania dôsledkov rôznych pravidiel pre jednotlivé filozofické pojmy a ich systém, t. j. v najabstraktnejšej podobe, formulovať takto: *Systém X sa transformuje na systém Y negáciou základného pravidla systému X základným pravidlom systému Y.*

c) stávanie a riešenie otázok rôznymi pravidlami

Momentom poznávacieho procesu je i stávanie a riešenie problémov. Stávanie a riešenie problémov sú dve navzájom organicky späté stránky, jedna určuje druhú, jedna sa stáva druhou. Postavenie problému je určené, vyvíja sa jeho riešenie ma naopak. Každý poznatok, vedecký pojem, teória je stupňom riešenia a zároveň postavenia určitých otázok. Pojem ako metóda a výsledok poznania určuje hranice stávania a riešenia problémov. Rôzne všeobecné, rozvinuté, obsažné pojmy reprezentujú rôzne všeobecné, rozvinuté, konkrétne riešenia a stávania otázok. To sa v maximálnej miere a osobitnom význame vzťahuje na pojmy — základné pravidlá.

Nakoľko sú pravidlá odlišné, natoľko určujú odlišné stávanie a riešenie problémov. Operácie pojmami, myslenie podľa rôznych pravidiel natoľko odliší obsah týchto pojmov, že na ich základe, ich prostredníctvom vznikajú rôzne, rôzne postavené problémy, ktoré sa potom i riešia rôznymi spôsobmi.

Stávanie a riešenie problémov musí zodpovedať zásade jednoty systému (pozri I f; III b.). Otázky vyplývajúce z jedného systému buď strácajú v druhom systéme pôvodný zmysel, alebo zmysel vôbec.

Porušením zásady jednoty systému je abstraktné kladenie otázok — v nami uvažovanej rovine filozofických pojmov — otázok typu: čo je vzťah (ako taký); čo je kauzalita (vôbec); čo je čas (ako taký)? a pod. Otázky tohto typu skrývajú neoprávnený predpoklad, že disponujeme nejakým absolútnym pravidlom s nehistorickými pojmami. Nazdávame sa, že sa na takom skrytom fiktívnom predpoklade — ktorý sa v histórii poznania živelne ruší — nedá budovať vedecký systém filozofických pojmov. Avšak často práve vo filozofii, ktorá formuluje zákaz abstraktného kladenia otázok, toto sa toleruje. Filozofia ako svetonázor

môže vraj vypovedať o svete „ako takom“, vytvárať pojmy s všeobšiahlou platnosťou. Nazdávame sa, že podobný názor staval vždy filozofiu do — mierne povedané — nevýhodnej situácie voči ostatným vedám, zbavoval ju vlastných kritérií, uzemnenia, viazanosti, ohraničenosti jej pojmov. Historičnosť a konkrétnosť jej pojmov bola zviazaná, závislá len od vývoja pojmov iných vied. Ani filozofia nie je oprávnená klásť a zodpovedať otázky ako také, problémy sveta vôbec, ale iba také, ktoré jej dovoľuje, určuje dané základné pravidlo, pretože i filozofické problémy sú „len“ historické, viazané na stupeň ľudských vedomostí. Iné ambície filozofie sú iluzórne. Ak je základné pravidlo historické, jeho formulácia ohraničená, musia byť historické i ním určené problémy. Abstraktné otázky a ich riešenia sú vždy neurčité, mnohoznačné. Preto i filozofia môže vedecky vypovedať o svete ako takom, keď vypovedá o takom svete, ktorý poznávame, spracúvame i *určitými* logickými prostriedkami. V tom sa nijak neodlišuje od iných vied.

Dodržať zásadu jednoty systému znamená v nami uvažovanom aspekte klásť otázky konkrétne, viazať ich priamo či prostredníctvom iných filozofických pojmov na určité základné pravidlo ako zovšeobecnený výraz stupňa a metódy poznania objektívnych vzťahov. Napríklad: Aký je vzťah nevyhnutnosti a náhodilosti, keď platí princíp abstraktnej totožnosti? Čo je kauzalita vo svete, v ktorom platí princíp protirečenia? Je možná vedecká predpoveď a akej je povahy, ak platí práve taká kauzalita? A podobne. Ani riešenia týchto problémov nemôžu byť abstraktné, ale musia byť viazané, musia rozvinúť, uplatniť zmienenú podmienku, t. j. dané pravidlo. Dôsledné dodržanie zásady jednoty systému v kladení a riešení jednotlivých otázok nie je vždy jednoduché, je sťažené napr. väčšou zaužívanosťou jedného z pravidiel (pozri III a) a ním určených postupov.

Obťažnosť dodržania zásady jednoty systému v kladení a riešení otázok spočíva i v tom, že *základné pravidlo — pokiaľ nie sú vymedzené hranice jeho použiteľnosti — priamo neindikuje postavenie iba takých otázok, ktoré sú ním riešiteľné*. Alebo obrátene: základné pravidlo priamo nezakazuje postavenie takej otázky, ktorá je jeho prostredníctvom neriešiteľná.⁷ Táto tolerancia má niektoré záporné črty. Môže napr. podporiť názor, že sú všetky otázky daným pravidlom vyriešiteľné. Ak je však základné pravidlo historické, je odôvodnený predpoklad, že sú i také otázky, ktoré nemožno jeho prostredníctvom zodpovedať. Zákaz postavenia určitej otázky v danom systéme sa však tak môže zistiť len nepriamo, dodatočne, dôkazom jej nevyriešiteľnosti daným pravidlom.⁸

⁷ Rozlišujeme spôsob postavenia otázky a samu otázku. Stávať tak isto otázku neznamená stavať tú istú otázku. Stávať tak isto možno i rôzne otázky, a tú istú otázku možno stavať rôzne. Napríklad otázka času v kauzálnom vzťahu, nech už je postavená pravidlom totožnosti, alebo protirečenia — a hoci je každým z týchto pravidiel postavená inak (pozri IV c) — neprestáva byť otázkou času. Tak je každá otázka postavená i určitým spôsobom, existuje v určitom zvláštnom prejave, je jednotou všeobecného a zvláštného. Niekedy také rozlíšenie nie je dôležité a môže sa napr. inak postavená tá istá oházka, iný spôsob jej postavenia považovať za inú otázku, alebo rôzne otázky postavené tým istým spôsobom z hľadiska formy za tie isté otázky.

⁸ Porušenie tohto zákazu môže vystupovať napr. ako ľubovoľné dosadenie nejakého empirického, daným pravidlom nezvládnuteľného faktu, hypotéz, ktoré nemôžu byť v danom systéme rozhodnuté a pod., a má v každom z takých prípadov svoje osobitné črty.

Ako však taký dôkaz podať? Môžeme napr. na základe viacerých neúspešných pokusov vlastných, či z histórie usúdiť s pravdepodobnosťou, no nie s istotou, že určitá otázka je daným pravidlom neriešiteľná. Tento dôkaz je induktívnej povahy, nemôžeme ním s určitosťou rozhodnúť, či ide o otázku nevyriešiteľnú, alebo iba nevyriešenú. Keď je totiž každá nevyriešiteľná otázka v danom systéme zároveň nevyriešená, nie je každá v ňom nevyriešená otázka i nevyriešiteľná. Preto *ak zostávame v rámci jedného pravidla, ktorým je daná otázka nevyriešiteľná, môžeme dospieť len k negatívnemu (nevyriešenosti a prípadná nevyriešiteľnosť) a zároveň nejednoznačnému (nevyriešiteľnosti alebo len nevyriešenosti) zisteniu.*

Predpokladajme ďalej, že je daná otázka vyriešená, a teda i vyriešiteľná iným pravidlom. Avšak ani vyriešenie otázky jedným pravidlom samo osebe nemusí znamenať jej nevyriešiteľnosť druhým, pretože nemožno v zásade vylúčiť existenciu otázok (aspoň do istého stupňa a hoci inak predsa len) riešiteľných rôznymi pravidlami. Aj v prípade, že by daná otázka nebola riešiteľná pôvodným pravidlom a bola riešiteľná iným, dal by sa zákaz jej postavenia v pôvodnom systéme zistiť až dodatočne, tým, či sa dá, alebo nedá vyriešiť, t. j. jej riešením. Také riešenie môže byť záležitosťou relatívne dlhodobou. Nazdávame sa, že je principiálne možné vypracovať kritéria už (zákazu) *postavenia* otázky v danom systéme a vyhnúť sa tak prípadným neúspešným pokusom o jej riešenie.

Ak by bola určitá otázka nevyriešená (po viacerých pokusoch) pôvodným pravidlom a vyriešená iným, mali by sme k dispozícii: zistenie, že daná otázka je buď nevyriešiteľná, alebo len nevyriešená pôvodným pravidlom, a zistenie, že otázka je vyriešiteľná druhým pravidlom. Tieto zistenia síce nie sú dôkazom neriešiteľnosti otázky pôvodným pravidlom (a teda nepriamo i jej postavenia), avšak nastoľujú už konkrétne otázku povahy, zvláštnosti každého z pravidiel. Ak je totiž otázka (na tom istom stupni vedomostí) jedným pravidlom nevyriešená (a to nech už len nevyriešená alebo i nevyriešiteľná) a druhým vyriešená, musí byť dôvod v samých pravidlách a ich vzťahu. Preto vypracovanie kritérií zákazu postavenia a dôkazu neriešiteľnosti určitých otázok jedným pravidlom je viazané na vymedzenie hraníc použiteľnosti jedného pravidla voči druhému. Také kritériá by mali byť obsiahnuté v transformačnom pravidle.

Problémy neriešiteľné z pozície jedného pravidla môžu vystúpiť z pozície iného pravidla ako evidentné.

Pre riešenie každého problému treba použiť zodpovedajúce pravidlo. Kritériom adekvátnosti pravidla je konkrétnosť, presnosť ním určeného postavenia problému a výsledky jeho riešenia. Pojmy spracované adekvátnym pravidlom musia obsahovať odpovede na otázky, pre riešenie ktorých vznikli a jestvujú. Ak základné pravidlo toleruje navzájom sa vylučujúce stavenie a riešenie určitého problému, je jeho použitie neadekvátne.

Pretože sa základné pravidlo ako všeobecné pravidlo myslenia používa i vo všetkých nefilozofických disciplínach, malo by použitie iného základného pravidla bezprostredne i prostredníctvom iných filozofických pojmov analogicky ovplyvniť celý systém ľudského vedenia.

*

Vcelku si tu chceme uvedomiť, že s iným pravidlom vzniká jednak rad úplne inak postavených starých otázok a ich riešení a jednak rad úplne nových problémov, z ktorých mnohé v prvom prístupe ešte ani nepoznáme, a z tých, ktoré poznáme, môžeme si sčasti všimnúť iba niektoré.

Ďalšia časť práce je pokusom o použitie pojmu protirečenia pri stavaní a riešení niektorých problémov príčinnosti. Pravdepodobná neúplnosť, nedokonalosť pochopenia a formulácie protirečenia v tejto časti nemôže neovplyvniť nasledujúcu časť. Nepredpokladáme však ani z dôvodov uvedených najmä v III. a, že sa nám podarí dôsledne uplatniť hoci toto neúplné pochopené protirečenie.

IV. POKUS O POUŽITIE PRAVIDLA PROTIREČENIA

Pomocou pravidla protirečenia sa pokúsime interpretovať pojem kauzality zhruba v poradí jeho vlastností uvádzaných v druhej kapitole prvého článku. Pretože sme tieto vlastnosti ponímali ako rôzne vzťahy príčiny a účinku, chceme predbežne formulovať iný pojem vzťahu. Tento pojem sa bude konkretizovať podľa jednotlivých typov vzťahu.

a) Protirečenie a vzťah

Podľa pravidla totožnosti je každý jav rozdielny od všetkých ostatných, a pretože keď je rozdiel, je i vzťah, je každý jav vo vzťahu s každým iným javom. Ak je takých javov nekonečne mnoho, je každý jav zapojený do ostatného sveta nekonečným množstvom vzťahov. Tieto vzťahy sú vonkajšie, tak ako sú vonkajšie i rozdiely. Pravidlo totožnosti stavia problém vzťahu ako problém vonkajšieho vzťahu, súvislosti „všetkého so všetkým“. Tento problém sa potom rieši v jednotlivých formách vzťahu príčiny a účinku, času a priestoru, kvantity a kvality, nevyhnutného a náhodilého atď. ako problém ich abstraktného rozdielu.

Pravidlo protirečenia určuje pojem vzťahu ako rozdielnej totožnosti. *Vzťah je* — nie abstraktný rozdiel dvoch javov, ale — *konkrétny rozdiel javu*. Tie stránky javu, ktoré sú rozdielne totožné, sa vzťahujú. Sú zároveň jedno i dvoje (mnohé). Sú existenčne späté a zároveň sa popierajú. Sú vnútornovonkajšie, aktívnepasívne, príčinnoučinkové, kvantitatívno-kvalitatívne, časopriestorové, náhodnonevyhnutné atď. Vznikom jednej stránky vzniká jej druhá, vývin jednej je vývinom druhej, zánikom jednej zanikajú obidve stránky. Takýto ich *vzťah je proces*, jednota a boj protikladov.

Pojem vzťahu ako abstraktného rozdielu najmenej dvoch javov je z hľadiska tohto pojmu jednostranný. Vzťah je len rozdielom; každá zo stránok vzťahu existuje samostatne. Existujú ako len nevyhnutné alebo len náhodné, ako len vonkajšie, kvantitatívne, aktívne atď. Jeden jav môže byť napr. príčinou i účinkom, ale iba v rôznych vzťahoch. Organicky späté stránky jedného vzťahu sú rozpojené do rôznych vonkajších vzťahov.

b) Príčina v inom a „causa sui“

Aktívnepasívne

Pravidlo totožnosti kladie otázku vzťahu príčiny a účinku ako otázku vonkajšieho rozdielu aktívneho a pasívneho. Postavenie, úloha príčiny, príčina je

určená vzhľadom na účinok ako iný jav a zostáva neurčené vlastné odôvodnenie aktivity príčiny. Určenie príčiny vzhľadom na účinok, t. j. post hoc, a sama aktivita príčiny sú tak dve rôzne veci. *Problém aktivity príčiny nie je riešený tvrdením, že príčina, jej aktivita je účinkom inej príčiny* v kauzálnej refazi, ale iba odsunutý do neurčita, do nekonečna, prípadne k nejakej postulovanej Príčine príčin. Príčina je vždy mimo, v inom, eventuálne mimo tohto sveta. Tradičný pojem kauzality sám tak iba opisuje, konštatuje, ale nevysvetľuje príčinu; podľa neho vieme, že aktívne nie je pasívne, že je aktívne vzhľadom na pasívne, ale nevieme, prečo je aktívne.

Pojem kauzality, ktorý má byť prostriedkom pochopenia príčiny, musí byť prostriedkom príčinného pochopenia samej tejto príčiny v sebe.

Pravidlom protirečenia je určené postavenie a riešenie otázky vzťahu príčiny a účinku ako ich konkrétneho rozdielu. Podľa neho je každý jav určený ako jednota protikladov: príčina je svojím účinkom a naopak. *Kauzalita je tak proces, v ktorom je príčina zároveň účinkom, aktívne pasívnym*. Každé štádium tohto procesu, každý jeho moment je zároveň príčinou i účinkom, je neustále zmenou i výsledkom zmeny: každá zmena (príčina) je účinkom, každá zmena (účinku) je príčinou. Príčina-účinnok sa v takom pojme stávajú neoddeliteľnými. Príčina je príčinou seba samej, lebo tým, že vyvoláva, spôsobuje, určuje samu seba ako príčinu i účinok.

Uvedený pojem príčinnosti umožňuje zachytiť nielen výsledok, keď už nastal, ale sám kauzálny proces. Kauzálna refaz nie je podľa neho zložená striedavo z príčin a účinkov, ale každý jej článok je zároveň príčinou i účinkom, je príčinnouúčinnkový. *Tento pojem je prostriedkom zistenia kauzality v každom článku, momente procesu*.

Podľa predchádzajúceho pojmu sú vždy dva a dva články kauzálnej refaze ako pokojové body, stavy, javy spojené ako príčina a účinok kauzálnym vzťahom. Kauzálna refaz je — obrazne povedané — spretrhaná do rozdielnych článkov. Z hľadiska pojmu protirečenia je také rozlišovanie odtrhovaním príčiny a účinku, bránim do úvahy dvoch rôznych, neorganický, až sprostredkovane súvisiacich štádií procesu, pričom jedno štádium berieme abstraktne len ako príčinu a druhé len ako účinok. Videli sme (pozri II 2 a), že kritériom takého rozlišovania príčiny a účinku — ak medzi nimi nie je organický súvis — môže byť iba čas. Tu však nie je vynútené také vonkajšie kritérium. (Pozri IV c).

Keď je príčina účinkom a naopak, neznamená to nemožnosť určenia príčiny-účinku, neznamená to likvidáciu kauzality, poprenie možnosti kauzálnie ponímať svet. Akceptovanie podobnej námietky by bolo porušením zásady jednoty systému, pretože námietka vychádza z pojmu abstraktnej totožnosti. Pojem kauzality neprestáva vyjadrovať objektívnu príčinnosť. I tu platí, že všetko, čo vzniká, jestvuje, vyvíja sa a zaniká, je príčinne determinované, avšak obsah pojmu sa mení. Príčina-účinnok je jednota a boj protikladov, riešenie, a tým znovuvznikanie protirečení. A pretože každé protirečenie je špecifické, *je spôsob hľadania určitej príčiny-účinku spôsobom hľadania špecifického protirečenia*. Pojem kauzality je prostriedkom, metódou, umožňuje zistiť nielen, že niečo vzniklo, ale čo a prečo vzniklo. A toto „čo“ nie je úplné bez od neho neoddeliteľného prečo. Navieme

totiž úplne, čo vzniklo, bez vedenia prečo, bez pochopenia príčiny vzniku. Toto „čo“ je objektívne zároveň prečo, obsahuje svoju príčinu v sebe. Uvádzaný pojem kauzality obsahuje, vyjadruje túto jednotu: každá príčina je v každom štádiu svojej zmeny zároveň svojim účinkom a naopak. V tomto pojme platí v plnom rozsahu: poznanie (stupeň poznania) príčiny je poznaním (stupňom poznania) účinku a naopak.

Zmysel a oprávnenosť takeého ponímania kauzality -by sa mali dať preveriť jednak v použití v iných vedách a jednak v samom systéme filozofických pojmov. Na niektoré vlastnosti systému, ktorého členom by bol uvedený pojem kauzality, pokúsime sa poukázať ďalej. Všimneme si z tohto hľadiska najmä pojem času.

c) Kauzalita a čas

Obsah tradičného pojmu kauzality sa v jednej svojej konzekvencii redukoval na vyjadrenie časovej následnosti, kauzálny vzťah sa redukoval na časový: post hoc ergo propter hoc. Ponechaj pojmu jeho vlastný metodologický zmysel sa pokúšala koncepcia súčasnosti príčiny a účinku, v ktorej „sa zastavil“ čas. Pravidlo totožnosti viedlo k postaveniu otázky časového rozdielu alebo časovej totožnosti príčiny a účinku. V odpovedi na ňu sa strácala kauzalita alebo čas (pozri II 2 b).

Pojem protirečenia určuje celkom iné postavenie otázky. Keď je príčina zároveň účinkom a naopak, nemá otázka následnosti *alebo* súčasnosti príčiny a účinku ako dvoch rôznych javov zmysel. Vo výroku: príčina je zároveň účinkom a naopak, o čase sa bezprostredne ani nehovorí. Hovorí sa v ňom, že jedno je druhým (čo neznamenaá súčasnosť), nie o tom, v akom sú časovom vzťahu. Ako vidíme, otázka času je v tomto pojme odvodená. Kritériom kauzality tu nie je čas ale práve naopak, čas je závislý od kauzálneho procesu. Uvedený iný pojem kauzality si vyžaduje inú koncepciu, iný pojem času.⁹

Na bližšie ujasnenie tohto rozdielu porovnáme dôsledky oboch pojmov.

Keby príčina predchádzala účinku (okolnosť, že sa tým kauzálny vzťah redukuje na časový, tu ponechávame bokom), bol by prítomný stav javov kauzálne determinovaný minulým a budúci prítomným. Vznikali by kauzálne refazce, v ktorých by každý nasledujúci článok-účinnok jednoznačne vyplýval z predchádzajúceho článku-príčiny. To by malo na prvý pohľad sympatické dôsledky. Jestvovala by možnosť presnej predpovede časove ľubovoľne vzdialenej budúcnosti a práve tak minulosť by bola spätne určiteľná z prítomnosti na akékoľvek obdobie dozadu.

Celkom iná je situácia, ak je príčina zároveň účinkom. Keby sme však z toho usúdili, že sú súčasné, dopustili by sme sa chyby, porušili by sme zásadu jednoty systému. Nový pojem kauzality by sa tak vlastne redukoval na pojem času myslený pravidlom totožnosti. Okrem iného by z toho ďalej vyplývalo, že budúcnosť nie je kauzálne spätá s prítomnosťou a jej kauzálna predpoveď je nemožná. To by bol dôsledok pre uvedený pojem nepriaznivý

⁹ Podotýkame, že závislosť času od pohybu, ktorú uznáva dialektický materializmus, a súčasne fyzikálna teória času svedčí v prospech tohto pojmu.

Pretože — podľa zásady jednoty systému — sa musí každý myšlienkový postup dôsledne riadiť jedným pravidlom, použijeme pri charakteristike časovej stránky kauzálneho vzťahu bezprostredne pravidlo protirečenia. Jeho použitie na pojem príčiny — účinku v predchádzajúcom, by sa malo prejavíť i sprostredkovane od neho závislou zmenou pojmu času. Inými slovami: aj z protirečivosti kauzality by mala vyplynúť protirečivosť času. Ak sa v systéme totožnosti kauzalita a čas navzájom vylučovali, bolo by v prospech systému pravidla protirečenia, keby v ňom mali miesto obidva pojmy.

Podotýkame, že sa tu chceme dotknúť iba niektorých aspektov protirečivosti času.

Minulosť, prítomnosť, budúcnosť sú časové určenia. Keď ich myslíme pravidlom totožnosti, je každé sebou samým, rozdielnym od druhého. Tieto časové určenia myslené pojmom protirečenia dostanú iný obsah. Budúcnosť je len vtedy, keď sa stáva, keď je prítomnosťou, prítomnosť je len vo svojom stávaní sa budúcnosťou. *Nie je ani len prítomnosť, ani len budúcnosť, ale vždy a všetko je prítomné i budúce.* Prítomnosť je len tak, že sa stáva minulosťou, že je minulosťou, že prestáva jestvovať atď. Jedno bez druhého nejestvuje a zároveň jedno druhé neguje. Každé je sebou, len keď je i druhým.

Taký čas je konkrétny, je časom určitého materiálneho procesu. Budúcnosť sa môže stávať prítomnosťou, minulosťou a naopak len ako pohyb, zmena javu. Táto závislosť času od pohybu sa musí premietnuť, prejavíť v závislosti pojmov. Uvádzané ponímanie času vyplýva sprostredkovane z pojmu kauzality, podľa ktorého je príčina účinkom a naopak. *Preto je pojem času členom systému, v ktorom je i taký pojem kauzality.* Podľa neho prítomnosť len potiaľ determinuje budúcnosť, pokiaľ sa sama budúcnosť stáva prítomnosťou. *Kauzálny proces je zmenou svojej prítomnosti na budúcnosť a budúcnosti na prítomnosť.* Vždy je v ňom príčina zároveň účinkom a naopak, zmena zároveň svojím výsledkom.

Predpoveď nie je kritériom kauzality, ale naopak, možnosť kauzálnej predpovede vyplýva, je daná existenciou objektívnej kauzálnej determinovanosti. Predpoveď je teda jej možným subjektívnym dôsledkom.¹⁰ Ak je budúcnosť kauzálna determinovaná prítomnosťou, len pokiaľ prestáva byť budúcnosťou, je i kauzálna predpoveď možná len v tom zmysle. To nie je poprenie možnosti kauzálnej predpovede. Je tým poprená len možnosť predpovede na ľubovoľne vzdialenú budúcnosť, na takú budúcnosť, ktorá sa ešte nerealizuje, abstraktnú budúcnosť, ktorá sa ešte nestáva, nie je objektívne determinovaná prítomnosťou.

Predpoveď, v ktorej je vyjadrené, prečo sa niečo určité stáva, t. j. kauzálna predpoveď, môže vychádzať len z objektívnej kauzálnej determinovanosti. A ak je kauzalita taký vzťah, v ktorom je príčina zároveň účinkom a naopak, ak sú zároveň, je budúcnosť kauzálna determinovaná prítomnosťou len na „obdobie“ určitej (danej, konkrétnej) zmeny, len potiaľ, pokiaľ sa stáva sama prítomnosťou.

Napríklad triedny boj je od svojho vzniku obťažkaný svojím zánikom. Kým však nevznikli konkrétne objektívne podmienky zániku tried, mohli geniálni

¹⁰ Predpoveď, jej adekvátnosť môže byť kritériom určitého pojmu kauzality, nie však kauzality vôbec.

myslitelia o beztriednej spoločnosti viacej-menej snívať, mohli ju tušiť, prorokovať, ale nemohli ju vedecky predpovedať. Marx mohol vedecky predpovedať zánik tried (ktorý nie je nejakou jednorazovou zmenou, ale dlhodobým procesom), nadväzujúcu kvalitatívnu zmenu spoločenského vývinu, pretože sa táto budúcnosť stávala v podmienkach rozvinutého kapitalizmu prítomnosťou, nadobúdala konkrétne črty. Pravda, nie v zmysle konečného, uskutočneného výsledku zániku tried — ktorý sa nemôže uskutočniť bez prekročenia rámca kapitalizmu —, ale v zmysle procesu zániku (Zjednodušovanie triednej štruktúry za kapitalizmu, neustály rast proletariátu a zmenšovanie sa triedy buržoázie a pod.) Príčinou i účinkom tohto procesu je triedny boj buržoázie a proletariátu pred a po dobytí politickej moci proletariátom. Marx však nemohol predpovedať celý rad okolností (kedy, v ktorej krajine, za akej medzinárodnej situácie a pod.), takých, ktoré neboli stávajúcou sa prítomnosťou. Niektoré z týchto okolností mohol potom, v iných podmienkach, predpovedať Lenin.

Taká koncepcia kauzálnej determinácie a na nej spočívajúca možnosť predpovede by mala závažné dôsledky nielen vo vede, ale i v politike.

Závislosť času od (vždy určitého) procesu znamená konkrétnosť času. Preto je možné z hľadiska nami prakticky používanej, všeobecne prijatej časovej miery (pozemského roku, hodiny, sekundy), kauzálne predpovedať i napr. budúcnosť našej hviezdnej sústavy na milióny rokov. V skutočnosti však i táto *budúcnosť iba pokiaľ je realizujúcou sa prítomnosťou, pokiaľ sa už stáva, je objektívne determinovaná a iba na tomto základe je možná jej kauzálna predpoveď.*

Nejde teda o to, či ľudstvo pozná (všetky) javy a zákonitosti ich pohybu,¹¹ základnou prekážkou predpovede ľubovoľne vzdialenej budúcnosti nie je neznalosť, ľudská nedokonalosť, ktorú by prekonala nejaká nadprirodzená inteligencia, ale neexistencia, chýbanie objektívnej determinovanosti na ľubovoľné obdobie. *Preto by i bytosť s absolútnym vedením mohla predpovedať iba konkrétnu budúcnosť, takú istú ako človek.* Abstraktná budúcnosť, len rozdielna od prítomnosti, nie s ňou totožná, nie je objektívne determinovaná a ani ju nemožno vedecky predpovedať.

Ešte pred Laplaceom vyslovil filozof Holbach základné črty idey tzv. mechanického determinizmu: „Matematik, presne znajúci rozličné sily, ktoré pôsobia . . i vlastnosti molekúl, uvádzaných do pohybu, by dokázal, že podľa daných príčin sa každá molekula správa presne tak, ako sa má správať, a nemôže sa správať inak, než ako to robí.

V strašných búrkach, ktoré zavše otriasajú politickými spoločnosťami a ktoré často spôsobujú pád nejakej ríše, niet jediného činu, jediného slova, jedinej myšlienky, jediného prejavu vôle, jedinej náruživosti spomedzi činiteľov, ktorú spoluúčinkujú pri revolúcii, nechť ako ničitelia, alebo ako obeť, ktorí by neúčinkovali, ako majú účinkovať, ktorí by neomylné nespôsobovali následky, ktoré majú spôsobovať, podľa miesta, aké títo činitelia zaujímajú v tomto spoločenskom víre. To by sa zdalo zjavné rozumnej bytosti, ktorá by bola schopná chápať

¹¹ Hoci predpoveď ako subjektívny dôsledok objektívnej determinovanosti nutne predpokladá určitý stupeň znalostí, a môže byť tým presnejšia, čím je stupeň znalostí hlbší.

a oceňovať všetky akcie a reakcie duchovné i telesné tých, ktorí prispievajú k tejto revolúcii. (Podčiarkol J. C.)¹²

Postulát rozumnej bytosti, ktorá by bola schopná zaregistrovať všetky faktory, pre ktorú by nič, ani budúcnosť, nebola tajomstvom, nemá zmyslu pre vyjadrenie takeého determinizmu, o akom hovoríme. Ak nie je skutočnosť determinovaná na ľubovoľné obdobie, musela by byť bytosť, ktorá by mala všetko vedieť, sama takým determinujúcim faktorom, musela by byť nielen vševěduca, ale i všemocná. Jej „predpoveď“ budúcnosti by bola vlastne tvorením budúcnosti. Nevyhnutnosť reálneho sveta by bola vôľou nadprirodzenej bytosti.

Nepovažujeme za rozhodujúci argument proti mechanickému determinizmu jeho postulát nadprirodzenej bytosti, ani jeho — pre človeka, ktorý by bol iba „nedokonanou skicou“ takej bytosti — v podstate gnozeologický pesimizmus. Hoci i tieto okolnosti svedčia v prospech iného pojmu kauzality. Argumentom proti absolútnemu determinizmu je jeho abstraktnosť, neadekvátnosť v súasných vedách, dôsledky v systéme mechanistického svetonázoru a najmä nové ponímanie determinizmu.

Argumentom v prospech iného pojmu kauzality by okrem výsledkov jeho použitia v iných vedách bolo, keby sa stal organickým členom adekvátnejšieho systému filozofických pojmov.

ПРИЧИННОСТЬ И ПРОТИВОРЕЧИЕ

Йозеф Цоуфал

Настоящая статья исходит из другой статьи автора, помещенной в этом журнале (т. 1964, вып. 5), в которой обосновывается применение нового основного правила мышления к решению некоторых проблем. Настоящая статья имеет две части. В первой части автор занимается затруднениями общего характера, связанными с применением и формулировкой другого основного правила: Так как определенное мышление всегда является неотъемлемой частью каждого человека, другое мышление может возникнуть лишь как результат отрицания первого. Это отрицание носит двойкий характер. В результате отрицания правила тождества (запрещение противоречия) диалектическое противоречие становится новым правилом мышления. Определение двойкого характера отрицания имеет большое значение для формулировки правила трансформации обеих систем мышления. Правило трансформации должно позволять двухсторонне логически правильные переводы из одной системы в другую. Разные правила диктуют различную постановку и различное решение проблем в системе. Общим и конкретным критерием правильности мышления является принцип единства системы.

Вторая часть статьи представляет попытку применить правило противоречия к постановке и решению некоторых проблем причинности. Под правилом противоречия подразумевается причина как „causa sui“. Понятия причины, времени и качества правило противоречия предполагает. Причинное предсказание является предсказанием конкретного будущего. Требование сверхъестественного ума для выражения детерминизма в системе правила противоречия не имеет смысла.

¹² P. H. d'Holbach, *Systém přírody*, SAV, Bratislava 1955, 62—63.

The study is a follow-up to the author's article published earlier in this journal (1964 No. 5) in which the application of a new basic rule of thinking in the solution of certain problems is being justified. It embodies two main sections.

The first of these analyzes general difficulties in the use and formulation of another basic rule. As a definite thinking is always an inseparable quality of every human being, another thinking may arise only as a negation of the original one. This negation is of a twofold character. By a negation of the rule of identity (prohibition of contradiction), dialectic contradiction becomes another rule of thinking. The finding of a dual nature of negation is significant for the formulation of the rule of transformation of both the systems of thinking. The rule of transformation must enable a two-way logically correct transfer from one system into the other. Different rules dictate different set-ups and solutions of problems in the system. A universal and concrete criterion of correct thinking is in the basis of the unity of the system.

The second part is an attempt to utilize the rules of contradiction in setting up and solving some of the problems of causality: By rule of contradiction is meant the cause as „causa sui“. The notions of causality, time and quality are presumed in the system of the rule of contradiction. Causal prediction is a prediction of concrete futurity. The postulate of a supernatural intelligence has no signification for the expression of determinism in the system of the rule of contradiction.

KLASIFIKACE RŮZNÝCH VÝZNAMŮ KATEGORIÍ OBJEKTIVNÍ A SUBJEKTIVNÍ

LADISLAV HOLATA

V dosavadní marxistické literatuře, kromě literatury gnoseologické, se s kategoriemi subjektu a objektu setkáváme málokdy. Rozhodně jim není věnována taková pozornost, jakou by si pro své centrální postavení v systému marxistické filosofie zaslouhovaly. Není jistě také náhodné, že obě kategorie nebyly doposud monograficky zpracovány. Teprve v poslední době, v souvislosti s nutností rozpracovat komplexní teorii řízení společnosti, se k oběma kategoriím obrací pozornost filosofických pracovníků.¹

Naproti tomu adjektivní podoba těchto kategorií je používána velmi často a není takřka jediné studie či dokonce recenze, kde by se kategorie objektivní a subjektivní neobjevily. Používají se ovšem v nejrozličnějších souvislostech a mnohdy s velmi rozdílným významem. Tak se mluví o objektivní a subjektivní realitě,² o objektivní a subjektivní pravdě,³ o objektivních či subjektivních podmínkách

¹ Josef Mužík, *Subjekt a objekt*, Praha 1964. Srovnej také poslední část kandidátské disertace Zdeňka Mundingera *Dialektika možnosti a skutečnosti ve společenském procesu*.

² Termín „subjektivní realita“ používá např. Fr. Čížek v časopisecky uveřejněné studii *Poznámký k marxistickému pojetí kategorie reality* (Slovenký filozofický časopis (1958), č. 4, 406.). Domníváme se, že tento termín není šťastně zvolený, neboť přes všechna omezení, jímž ho autor vybavuje, je bezbranný vůči dualismu „obrazu“ a věci reprezentativního realismu. „Ve skutečnosti se nikde neseťkáváme s obrazem jako samostatně existujícím ideálem“. Srovnej S. L. Rubinštejn, *Bytí a vědomí*, Praha 1961, 40.